

En sammanfattning av forskningsöversikten *Framgångsfaktorer i läs- och skrivlärande för döva barn och barn med hörselnedsättning*

**Text 1 i materialet
Tvåspråkig teckenspråkig läs- och skrivutveckling
– för lärare i specialskolans F – åk 4**

**Författare: Carin Roos,
professor i specialpedagogik**

Innehållsförteckning

Framgångsfaktorer i läs- och skrivlärande för barn som är döva eller har hörselnedsättning.....	3
Framgångsfaktorerna kan delas in i två huvudområden.....	3
Literacy – läsande och skrivande som social praktik.....	4
Språkande som framgångsfaktor.....	4
Forskning om lärare som är framgångsrika.....	5
Barn som är döva eller har hörselnedsättning.....	5
Interaktion som grund för läs- och skrivlärande.....	7
Metakognitivt tänkande.....	7
Explicit instruktion.....	8
Scaffolding och mediering.....	9
Visuellt orienterad läs- och skrivpraktik.....	9
Tillgänglig kommunikation.....	10
Visuell support.....	10

Framgångsfaktorer i läs- och skrivlärande för barn som är döva eller har hörselnedsättning

Forskningsöversikten *Framgångsfaktorer i läs- och skrivlärande för döva barn och barn med hörselnedsättning*, FLoS, togs fram i FLoS-projektet¹ och publicerades 2016. Projektet initierades av Specialpedagogiska skolmyndigheten, SPSM, och genomfördes av Carin Roos, professor vid Karlstads universitet och Karin Allard, lektor vid Örebro universitet. Forskningsöversikten är en översikt av befintlig forskning som beskriver framgångsfaktorer vid dels läs- och skrivsvårigheter och dels i pedagogiskt arbete med läs- och skrivutveckling för barn från förskolan upp i unga år. I den här texten ges en sammanfattning av de framgångsfaktorer som beskrivs i rapporten och som omfattar forskning mellan 2010 och 2015.

Framgångsfaktorerna kan delas in i två huvudområden

De viktigaste framgångsfaktorerna från forskningen som finns presenterade i forskningsöversikten har vi delat in i två huvudområden. Det första handlar om vikten av interaktion som grund för läs- och skrivlärande. Det andra handlar om lärarens arbete och elevens lärande som visuellt orienterad läs- och skrivpraktik. Texten kommer att utgå från dessa två huvudområden. Samtliga referenser och utförligare information finns i sin helhet i forskningsöversikten.

I forskningsöversikten använde vi i vår analys en teoretisk modell som lyfter det som lärare gör bra i undervisningen och det som till synes fungerar väl. Det innebär att vi använde oss av modellens fem faktorer. Vi jämförde och provade den forskning vi fann emot dessa. Modellens fem faktorer är:

- metakognitivt tänkande
- tillgänglig kommunikation
- visuell support
- explicit instruktion och didaktiska frågor
- scaffolding och mediering.

Dessa fem faktorer beskrivs längre fram i texten.

I analysen av dessa forskningsartiklar framgår det att vissa faktorer gäller generellt för hela gruppen och i vissa fall enbart för en specifik grupp. Till exempel gäller vissa faktorer specifikt barn som är teckenspråkiga, barn med

¹ Roos, C., & Allard, K. (2016). *Framgångsfaktorer i läs- och skrivlärande för döva barn och barn med hörselnedsättning. En systematisk litteraturstudie.* (Karlstad University Studies 2016:10). Karlstad: Karlstads universitet och Specialpedagogiska skolmyndigheten.

hörapparat eller med cochleaimplantat, CI, och barn som också har intellektuell funktionsnedsättning.

I alla dessa grupper finns också barn med flera språk, det vill säga barn som är födda i, eller vars föräldrar kommer från, andra länder. Gruppen är alltså heterogen. Det är också ett faktum som lärarkåren på specialskolorna väl känner igen sig i. I den här sammanfattningen tar vi upp de framgångsfaktorer som trots alla olikheter går att generalisera för hela gruppen. För den som är särskilt intresserad av en viss grupp finns mer att läsa i forskningsöversikten.

För att förstå forskningsfältet gör vi först en redogörelse för literacyfältet generellt och de framgångsfaktorer som beskrivs där och som gäller alla barn. Sist sammanfattar vi och beskriver det vi såg i forskningen om framgångsfaktorer för barn som är döva och barn med hörselnedsättning.

Literacy – läsande och skrivande som social praktik

Literacy saknar en svensk översättning men i den här texten handlar det framförallt om läs- och skrivlärande. Men det är viktigt att notera att literacy är ett begrepp som har kommit att omfatta mer än de tekniska aspekterna av läs- och skrivlärande. Forskare inom detta breda forskningsområde har därför börjat tala om barns och elevers läs- och skrivlärande som inte enbart fonologisk medvetenhet och alfabetiska färdigheter, utan även andra färdigheter. Därför betonar forskarna vikten av att analysera de sociala sammanhang som läsande och skrivande ingår i för att bättre förstå hur barn faktiskt använder och förstår text i sin vardag. Vi lever i en digitaliserad vardag med en mångfald av textrepertoarer som elever och lärare möter. Frågor om läsande och skrivande som social och kulturell praktik har gjort att både lärare och forskare börjat problematisera skolans läs- och skrivpraktiker.

Språkande som framgångsfaktor

Språkande och metakognitiv aktivitet kring läsande och skrivande har större betydelse än hur en nations talspråk och fonologi är i relation till skriftsystem. Svenska och finska är till exempel språk där fonologi och skriftsystem ligger nära varandra, man skriver nästan exakt som man pratar. Arabiska och kinesiska däremot har skriftsystem som ligger långt från fonologin. De senaste årens forskning visar alltså att närheten mellan fonologi och skriftsystem inte har så stor betydelse, inte heller för personer som är döva. Forskningen visar också att elevernas allmänna språkutveckling har en avgörande betydelse snarare än talspråklig förmåga, fonologisk förmåga eller hur landets skriftsystem ser ut. Det innebär att ju bättre språk en elev har desto bättre är läs- och skrivutvecklingen, oavsett om eleven ska lära sig skriva på arabiska, svenska eller kinesiska. Språklig förmåga är alltså den enskilt viktigaste faktorn före andra faktorer.

Forskning om lärare som är framgångsrika

Forskare poängterar vikten av lärares kunskap och arbete med elevers språkutveckling och deras medvetna metaspråkliga diskussioner med eleverna. För att kunna balansera form och funktionsaspekter i sin undervisning och skrivande behöver lärare stor kunskap om språkets lingvistiska uppbyggnad, men även stor kunskap om psyko- och sociolingvistiska aspekter av språkanvändning i relation till läs- och skrivlärande.

En annan viktig aspekt som flera studier belyser är lärares förmåga att möta variationen i klassrummet. Kunskap om varierande material, metoder och bakomliggande orsaker till elevers svårighet spelar avgörande roll för framgångsrik undervisning. Här handlar det mycket om diagnostisk kunskap och specialpedagogisk kompetens, att inte bara möta elevers varierande behov utan också att utmana elever så att de presterar mer. En annan framgångsfaktor som beskrivs är att lärare inför undervisningen har en mental lektionsplanering, det vill säga inte nödvändigtvis nedskrivna planering men en inre dialog och ett klart formulerat syfte med det som ska ske i klassrummet.

Inte oväntat finner forskare att de framgångsrika lärarna använder alla de textbaserade tekniker för interaktion som barn och unga använder dagligen, och att de även arbetar medvetet med dessa texter. Likaså använde lärarna i hög grad processkrivande som arbetsform. I det blir elever medvetna om sina strategier och därigenom sin lärandeprocess och kan förbättra sin text.

Barn som är döva eller har hörselnedsättning

När det gäller elever som är döva och elever med hörselnedsättning framstår i forskningen tre olika förklaringsmodeller som förklarar deras tillkortakommanden i läs- och skrivlärande. De brukar benämnas:

- the phonological decoding deficit hypothesis
- the structural knowledge deficit hypothesis
- the prior knowledge deficit hypothesis.

Med den första menas att eleverna inte har förmåga att utveckla, eller inte har, fonologisk medvetenhet och det gör att de inte heller utvecklas åldersadekvat. Den andra handlar om att eleverna inte utvecklar en kunskap om tal- och skriftspråkets grammatik och struktur. Den tredje förklaringsmodellen handlar om elevernas allmänna språkliga brister och därmed kunskapsbrist från tidig ålder, vilket gör att de inte utvecklar åldersadekvat läs- och skrivförmåga. Forskningsstudierna som ingår i forskningsöversikten som sammanfattas i denna text kan ofta placeras in under någon av dessa tre förklaringsmodeller. Modellerna har legat till grund för fortsatt forskning, men forskningen har förändrats och intressefokus har flyttats utanför de här modellerna i linje med forskning inom literacyfältet.

Det som senare studier därför har fokuserat på är mer den stora variationen i prestation som eleverna uppvisar. Forskare har också funnit att läs- och skrivutveckling ständigt pågår för de elever som faktiskt läser och skriver, vilket får till följd att variationen mellan de som skriver och läser bra och de som inte gör det, blir större ju äldre eleverna blir. Forskarna menar också att teckenspråkig interaktion möjliggör att eleverna ständigt kan utveckla sin läs- och skrivförmåga under hela sin skoltid.

I tabellen nedan lyfts de fem framgångsfaktorer som studier har sett att lärare använder i läs- och skrivundervisning och som tycks fungera bra.

Orsaksfaktorer som skapar god läs- och skrivutveckling för barn som är döva eller har hörselnedsättning (fritt efter Easterbrooks & Beal-Alvarez, 2013 ²)	
Orsaksfaktor	Beskrivning
Metakognitivt tänkande	Pedagogiskt arbete som strävar efter att stimulera högre kognitiv nivå, kritiskt tänkande, problemlösning, förmåga att dra slutsatser och göra jämförelser. Metakognition handlar om att tänka om sitt tänkande.
Explicit instruktion	Pedagogiskt arbete som när så kräver använder direkt instruktion; engagerande systematisk, direkt och resultatriktad snarare än underförstådd instruktion.
Scaffolding och mediering	Pedagogiskt arbete som baseras på lämplig support och vägledning för eleven, för att skapa en bättre förståelse och förmåga att klara av sådant som annars är för svårt. Mediering genom en annan mer kunnig person, Zone of Proximal Development.
Tillgänglig kommunikation	Pedagogiskt arbete som sker genom kommunikation som är möjlig att uppfatta av eleven och framförd av en pedagog som är kompetent på det språk som eleven använder, samt pedagogiskt arbete som använder kommunikationsstimulerande material. Det vill säga kommunikation i en social kontext som ger motivation.

²Easterbrooks, S.R., & Beal-Alvarez, J. (2013). *Literacy instruction for students who are deaf and hard of hearing*. New York, NY: Oxford University Press.

Visuell support (som visuell föreställning, organisation och minne)	Pedagogiskt arbete som strävar efter att utveckla visuell föreställning och visuellt minne för att stödja förståelse. Det vill säga att utveckla strategier som bygger på visualitet för bättre lärande.
---	--

De fem olika faktorerna i tabellen ovan kan sammanfattas i två huvudområden:

Interaktion som grund för läs- och skrivlärande

- metakognitivt tänkande
- explicit instruktion
- scaffolding och mediering

Visuellt orienterad läs- och skrivpraktik

- tillgänglig kommunikation
- visuell support

Dessa beskrivs närmare nedan.

Interaktion som grund för läs- och skrivlärande

Nedan beskrivs betydelsen av en fungerande interaktion mellan pedagog och elev i skolan, och mellan vuxna och barn i förskolan, som bygger på åldersadekvata förväntningar. Det som också tydliggörs är lärarens roll att stimulera till tänkande på en högre kognitiv nivå, lärarens roll som pedagogisk ledare och förmåga att bygga stödstrukturer för att möjliggöra att eleven når längre i sin utveckling.

Metakognitivt tänkande

Med metakognitivt tänkande menas att kunna tänka kritiskt, problemlösningsförmåga, förmåga att dra slutsatser och göra jämförelser. Det handlar också om att kunna tänka om sitt eget tänkande och om sitt eget lärande. Som skribent behöver man dessutom kunna tänka om andras tänkande. Nästan alla frågor som en läsare eller skribent behöver ställa sig för att förstå en text eller författa en text handlar om metakognitivt tänkande, frågor som till exempel:

- Förstår läsaren om jag skriver så här?
- Vem vänder sig min text till?

eller

- Vad vill författaren säga med den här texten?
- Varför säger och gör karaktären i texten på det sättet?

Det kan också handla om kognitiva förmågor, som hur personer som är döva uppfattar och förstår text rent kognitivt och visuellt.

Den generella språkliga förmågan har mycket stor betydelse. En lägre språklig nivå gör det omöjligt för elever att diskutera skriftspråk, grammatik, semantik och syntax. Forskare såg att när undervisningen i skolan enbart var oral kunde man inte se någon fördel för de barn som kommer från teckenspråkiga familjer. Det tyder på undervisningens stora betydelse för läs- och skrivutveckling och framför allt förmåga att diskutera text. Däremot såg forskarna att de förskolebarn vars lärare använde sig av metakognitiva strategier, och därmed tidigt uppmuntrade barnen att tala om texter, och som stimulerade barnen till att tänka kritiskt, senare utvecklade en bättre läs- och skrivförmåga.

Explicit instruktion

Explicit instruktion innebär att pedagogen presenterar tydliga mål för varje aktivitet, demonstrerar exempel på förväntade resultat och skapar många tillfällen för elevaktiviteter som leder fram mot detta mål och ger stöd för att nå dit. På grund av sin hörselnedsättning kan de flesta av barnen exempelvis inte spontant upptäcka relationen mellan ljud, handalfabet, talavläsning och skriftens bokstäver och ord. De behöver därför explicit undervisning om detta tidigt under förskoleåldern och här kan ett samarbete med föräldrarna vara framgångsrikt, menar flera forskare. Forskarna pekar på en specifik men ändå inte annorlunda undervisning. Teckenspråkiga barn behöver också upptäcka relationen mellan talspråk och skriftspråk och mellan munrörelser och bokstäver, för att komma vidare i sin skriftspråkliga utveckling.

Forskarna menar att lärares arbete med elevernas läsflyt är en undervärderad del av lärares arbete. Det är ett sätt som de menar kan stödja läs- och skrivutvecklingen, men forskarna poängterar att just studier av elevernas läsflyt saknas i hög grad. Ett annat sätt som de däremot såg stödjer läs- och skrivutveckling är upprepat läsande. Ytterligare ett sätt är att samtala om textens innehåll och att använda datorbaserade program för att hjälpa eleverna att inte fixera på detaljer utan att använda olika strategier för att istället fokusera på innehållet i texten och att få upp läshastigheten.

Många studier visar att läsförståelse är beroende av elevers förståelser av orsakssammanhang och betydelsen av tempus i texter. Det har visat sig att många döva elever har svårigheter med just detta. Att avläsa och förstå innehållet i berättelser i animerade serier utan text och att förstå tempus i dem var däremot inte alls svårt för eleverna. Där hade döva och hörande samma goda resultat. Det tyder på att eleverna behöver lärare som diskuterar med dem om det de läser och som explicit förklarar texters grammatik och hur de är uppbyggda.

Scaffolding och mediering

Scaffolding handlar om att bygga stödstrukturer och att utmana och få eleven att nå högre nivåer av läs- och skrivförmåga. Det kräver en pedagog som förstår sin elev. Att hitta rätt material, språkstruktur och metod för att få en elev att prestera precis över sin förmåga tillsammans med andra – pedagogen eller klasskamrater – kräver att de känner och förstår varandra. Om pedagogen är fångad i ett sätt att tänka om elever som bygger på svårigheter och tillkortakommanden istället för det som elever kan, försvårar det för eleverna. Det sättet att tänka hindrar pedagogen från att upptäcka de resurser eleverna faktiskt har och det de faktiskt presterar. Forskare menar att elevers eget skriftspråkliga skapande bygger broar till det skrivna och hjälper dem att förstå hur skrift ska byggas för att den ska förstås av andra. Lärare behöver se elevers egenproducerade texter utifrån ett visuellt snarare än ett auditivt perspektiv. De behöver sätta sig in i hur man upplever text man aldrig hört, eller har svårighet att höra.

Lärares förväntningar på eleverna påverkar hur väl eleverna lyckas. I en stor amerikansk studie analyserades 500 elevers resultat med utgångspunkt i att de alla hade någon form av hörselnedsättning. Eleverna gick i olika skolformer. Forskarna var förvånade över att elever med lätt hörselnedsättning hade sämre resultat än gruppen med medelmåttig och grav hörselnedsättning. Forskarna menar att när det är uppenbart för pedagogerna att elever är i behov av stöd får de också det, medan elever som uppfattar tal, och själv talar bra, bedöms klara sig utan stöd och följaktligen inte heller får det. Det här kan också drabba elever med cochleaimplantat precis som hörapparatbärarna i studien. Forskarna fann också att de sämre resultaten dessutom fanns hos elever med hörselnedsättning som också hade en intellektuell funktionsnedsättning, annat modersmål eller afro-amerikanskt ursprung. Sammantaget menar forskarna att lärares höga förväntningar på eleverna har stor betydelse för att eleverna ska nå framgång.

Man talar ofta om nödvändigheten av parallell utveckling. Med det menas att samtidigt och parallellt stödja utvecklingen av viktiga förmågor som kommunikativ, social och kunskapsmässig kompetens. En framgångsfaktor verkar vara att stödja barns textförståelse och engagemang i böcker med utgångspunkt i begreppet parallell utveckling. Lärare behöver medvetandegöra sin egen medierande roll och miljöns språkliga tillgänglighet för eleverna. Forskare poängterar att barn erövrar sin förståelse av vad läsning och skrivning är genom vardagliga, formella och informella, tillfällen till aktivitet och lek.

Visuellt orienterad läs- och skrivpraktik

I forskning tydliggörs betydelsen av en fungerande interaktion mellan pedagog och elev i skolan, och mellan vuxna och barn i förskolan. De allra flesta elever med någon form av hörselnedsättning litar mer på visuella intryck än på auditiva. Det som också tydliggörs är vikten av lärarens förmåga att möta sina elever i interaktion på det språk eleverna väljer, och att ha insikten att både ämnet och miljön behöver ha en visuell utgångspunkt.

Tillgänglig kommunikation

Med tillgänglig kommunikation avses först och främst att lärare arbetar på ett sätt så att interaktion är möjlig. Det handlar om att använda ett språk som eleven har möjlighet att uppfatta, ett språk som eleven behöver eller har valt. Dessutom handlar det om lärarens kompetens och skicklighet att utveckla kommunikationen i elevgruppen. Att lärande bäst sker genom en rik kommunikation kring det som ska läras är ingen ifrågasatt kunskap. I det här sammanhanget kan det innebära att lärare behärskar svenskt teckenspråk och svenska. Att lärmiljön dessutom är både hörselmässigt och visuellt optimal är en självklarhet.

Även användning av handalfabetet kan ha stor betydelse. Framför allt skrivs handalfabetet fram som en del i läsande och skrivande och som gör talade och skrivna ord tillgängliga. Utöver handalfabet visar forskning att samtal om handform hjälper elever att få syn på skriftsystemets delar och munnens rörelser. De här studierna bekräftar också att handalfabetet kan tjäna samma syfte som den fonologiska medvetenheten gör för hörande.

Visuell support

I undervisning är det välkänt att det är fördelaktigt att läraren åskådliggör temat för det lärande som ska ske. I det här sammanhanget handlar visualiseringen inte bara om att åskådliggöra med till exempel bilder och film, utan också att medvetet använda visuella strategier. Det som förmodas vara eller kan vara dessa elevers starkare sida, är att uppfatta saker via sin visuella perception snarare än genom den auditiva. Visuell support är att vara visuellt uppmärksam, visuellt känslig och visuellt nåbar. I den pedagogiska situationen innebär det också att lärare ska ha en visuell kontakt med eleverna: läsa av dem visuellt och använda visuella kontaktskapande strategier i klassrummet. Som hörande pedagog finns en risk för att man inte förstår vad det är och inte utvecklar den visuella intuition som döva gör. Därför behöver detta specifikt uppmärksammas. I sådan undervisning bygger man på det visuellt möjliga och det teckenspråkiga, vilket personer som är döva alltid har gjort: att uppmärksamma handformer, teckenspråkets satsbyggnad i relation till det skrivna, handalfabetet, men också skriften som visuell form och uttryck. Forskare talar också om att använda tecken-rim och teckenspråkiga kulturyttringar tillsammans med barn i arbetet med de skriftliga motsvarigheterna. De menar att utgångspunkten måste vara döv epistemologi, det vill säga att ha döva personers kunskapsuppfattning som utgångspunkt. Frågan som ständigt behöver ställas är: Hur uppfattar man detta som döv?

Med utgångspunkt i dövas epistemologi undersökte forskare till exempel vad föräldrar som är döva faktiskt uppmärksammar sina barn på i skriften, och på vilket sätt det skiljer sig från vad hörande föräldrar uppmärksammar sina barn på. Det ger en fingervisning om vad som är problematiskt, svårt och intressant som döv. Denna kunskap kan användas för att lära hörande föräldrar hur de kan läsa

för sina döva barn, men det kan också användas i det tidiga läslärandet. Forskning visar att mödrarna ofta:

- använde chaining som innebär att man först stavar ordet med handalfabet, pekar på ordet i skrift och sist tecknar tecknet för ordet
- diskuterade de skrivna ordens betydelse och hur de tecknas
- förklarade onomatopoetiska uttryck som swich, poff, bom för sina barn
- berömde barnen när de uppmärksammade ord som skrivs lika men betyder olika och förklarade också på eget initiativ när sådana ord förekom i texten.

Visuell miljö behöver planeras och utformas för att ta hänsyn till barns möjlighet att visuellt uppfatta allt som sker. Barn som inte förstår eller inte uppfattar kan inte heller fråga om förklaring. Barn som inte hört det som sagts vet inte vad det missat. Forskning visar att många av dessa barn avstår från att fråga också när de förstår att de har missat något och utvecklar därmed ett utanförskap och får perifer position.

Slutligen handlar det om att analysera sitt arbete som lärare utifrån en visuellt orienterad läs- och skrivpraktik. Målet är att utveckla en läs- och skrivförmåga som fungerar för ett liv i oberoende, med positiv självbild, möjlighet till utbildning och anställning, och fullföljande av högre utbildning för den som vill.